

РОЛЬ ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У ФОРМУВАННІ СВІТОГЛЯДУ ТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УЧНІВ

Матеріали статті представляють теоретичні і практичні аспекти проблеми формування світогляду та ціннісних орієнтацій дітей і молоді у позашкільних навчальних закладах. Наведено конкретні приклади діяльності позашкільних закладів України, мета яких полягає у вирішенні найактуальніших виховних завдань у складних умовах розвитку країни.

У статті актуалізовано роль позашкільної освіти як інституту виховання, сучасний зміст якого має бути спрямований на становлення світогляду, виховання патріотичних почуттів, громадянських якостей особистості, любові до Батьківщини.

Ключові слова: позашкільна освіта, позашкільні навчальні заклади, ціннісні орієнтації, патріотичне виховання.

В історичному контексті саме позашкільній освіті належить важлива роль як соціальному інституту, який у складні періоди ХХ ст. виконував завдання щодо виховання, соціально-педагогічної підтримки та оздоровлення дітей і молоді. В сучасних умовах, у тій соціально-політичній та економічній ситуації, що склалася в Україні, позашкільні навчальні заклади знову покладають на себе завдання щодо створення умов для соціалізації та громадянського становлення дітей та молоді, а також організації їхнього змістовного дозвілля. Окрім того, сьогодні до позашкільних навчальних закладів приходять на навчання діти та молодь, які вимушено залишили постійне місце проживання; вони отримують тут психологічну та соціально-педагогічну підтримку, можливість для самореалізації. Значну увагу колективи цих закладів приділяють залученню своїх вихованців та інших дітей до соціальних та благодійних акцій, концертів, флешмобів тощо, спрямованих на допомогу бійцям АТО, пораненим і сім'ям загиблих, переселенцям зі східних регіонів та Криму, створюючи таким чином умови для формування світогляду та ціннісних орієнтацій молоді.

На сучасному етапі розвитку країни серед найбільш значущих соціальних цінностей українців такі: мир, Батьківщина,

незалежність, справедливість тощо. Отже, проблема виховання цінностей є сьогодні однією з актуальних у педагогічній науці і практиці. У контексті проблеми вагомими є теоретичні положення психолого-педагогічної науки (І. Бех, О. Доукіна, Г. Костюк, О. Кононко та інші), зокрема щодо громадянського виховання дітей та молоді (В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, К. Чорна та інші); праці, присвячені теоретико-методологічним основам позашкільної освіти (В. Вербицький, Г. Пустовіт, Т. Сущенко та інші). Цінностям, ціннісним орієнтаціям присвячено праці Д. Леонтьєва, М. Рокича, М. Тейлора, В. Тугарінова, Д. Холстеда та інших, за висновками яких категорія “цінність” є неоднозначною та багаторівневою. Це поняття визначається як належне та бажане на відміну від реального, дійсного; цінності належать до психічних утворень (їх джерелом є бажання, інтереси, почуття, ставлення) [4].

Теоретичні основи дослідження становлять положення Основних орієнтирів виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів; Програми українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді (2014), створеної в Інституті проблем виховання НАПН України.

Метою статті є обґрунтувати роль позашкільних навчальних закладів у формуванні світогляду та ціннісних орієнтацій дітей та молоді; навести приклади практичного вирішення завдань, проміжні результати емпіричного дослідження.

Великий психологічний словник визначає категорію “*ціннісні орієнтації*” як важливий компонент світогляду особистості або групової ідеології, який виражає (представляє) переваги і прагнення особистості або групи стосовно тих чи інших узагальнених людських цінностей (благополуччя, здоров'я, комфорт, пізнання, громадянські свободи, творчість, праця тощо) [2]. Саме формування ціннісних орієнтацій часто розглядається як основна мета і сутність виховання, на відміну від навчання. Незважаючи на те, що цінності й ціннісні орієнтації особистості є одним із найважливіших об'єктів дослідження філософії, етики, соціології й психології, у багатьох працях ціннісні орієнтації є частиною інших понять, які є основним об'єктом дослідження автора.

Автори книги “Ценностно-смысловая сфера личности” [5] вважають, що цінності – це соціальний феномен, що існує

у діалектичному відношенні суб'єкт-об'єкт і є важливою ланкою у зв'язку "особистість – її внутрішній світ – навколишня дійсність". Цінності мають двояку сутність: вони соціальні, оскільки історично зумовлені, та індивідуальні, позаяк у них зосереджено досвід конкретної людини.

Складна структура ціннісних орієнтацій, різноплановість виконуваних ними функцій зумовлюють численні класифікаційні моделі ціннісних орієнтацій, які різняться критеріями, що покладені в їхню основу. Серед таких класифікацій можливо виділити два види: класифікації за формальними ознаками (наприклад, цінності матеріальні й духовні); класифікації за змістовними ознаками (наприклад, цінності термінальні (цінності-цілі) й інструментальні (цінності-засоби) (класифікація М. Рокича)).

Найважливішою характеристикою системи ціннісних орієнтацій є багаторівневність, що виявляється в ієрархічній будові. Як зазначає Д. Леонтьєв, індивідуальна ієрархія ціннісних орієнтацій, зазвичай, являє собою послідовність достатньо чітко розмежованих блоків. Автор наводить можливі групування цінностей, поєднаних у блоки за різними основами, які становлять полярні ціннісні системи [4]. Зокрема, серед термінальних цінностей:

1. Конкретні життєві цінності (здоров'я, робота, друзі, сімейне життя) – абстрактні цінності (пізнання, розвиток, свобода, творчість).
2. Цінності професійної самореалізації (цікава робота, творчість, активне діяльне життя) – цінності особистого життя (здоров'я, любов, наявність друзів, розваги, сімейне життя).
3. Індивідуальні цінності (здоров'я, творчість, свобода, впевненість у собі, продуктивне життя, матеріально забезпечене життя) – цінності міжособистісних відносин (наявність друзів, щасливе сімейне життя, щастя інших).
4. Активні цінності (свобода, активне діяльне життя, продуктивне життя, цікава робота) – пасивні цінності (краса природи і мистецтва, впевненість у собі, пізнання, життєва мудрість тощо).

Серед інструментальних цінностей Д. Леонт'єв виділяє такі дихотомії:

1. Етичні цінності (чесність, непримиренність до недоліків) – цінності міжособистісного спілкування (вихованість, життєрадісність, чуйність) – цінності професійної самореалізації (відповідальність, ефективність у справах, тверда воля).
2. Індивідуалістичні цінності (високі запити, незалежність, тверда воля) – конформістські цінності (самоконтроль, відповідальність) – альтруїстичні цінності (терпимість, чуйність, широта поглядів).
3. Цінності самоствердження (високі запити, незалежність, непримиренність, сміливість, тверда воля) – цінності прийняття інших (терпимість, чуйність, широта поглядів).
4. Інтелектуальні цінності (освіченість, раціоналізм, самоконтроль) – цінності безпосередньо-емоційного світовідчуття (життєрадісність, чесність, чуйність) [4].

Серед узагальнених людських цінностей розглядають такі: благополуччя, здоров'я, комфорт, пізнання, громадянські свободи, творчість, праця тощо. Концепція виховання гуманістичних цінностей учнів визначає базовими гуманістичними цінностями, що характеризують індивідуальну культуру особистості, рівень її вихованості, добро, відповідальність, совість [1].

Цінності конкретної особистості формуються під впливом соціального середовища, особливостей тих соціальних груп, до яких вона належить. Індивідуальні цінності є найважливішим компонентом структури особистості, вони виконують функції регуляторів поведінки й виявляються у всіх сферах людської діяльності.

Протягом історії розвитку позашкільної освіти позашкільні навчальні заклади виконували роль інституту виховання дітей та молоді, втім, основна мета і зміст виховання, основні цінності змінювалися у конкретний історичний період. Наприклад, актуальність військово-патріотичного виховання дітей та молоді посилилася, починаючи з 30-х років ХХ століття, коли світ був на порозі Другої світової війни. Тоді зародився рух червоних слідопитів, тимурівців, проводилися спеціальні дитячі воєнізовані походи, оборонно-спортивні ігри;

у численних оборонно-спортивних гуртках школярі починали вивчати військові спеціальності. Виникнення і поширення об'єднань спортивно-технічного та військово-патріотичного напрямів було зумовлено соціальним замовленням на підвищення обороноздатності країни у ті часи.

У сучасних умовах військово-патріотичний напрям позашкільної освіти знову набуває актуальності. Водночас у незалежній Україні патріотичне виховання дітей та молоді здійснювалося позашкільними навчальними закладами завжди. Становленню дітей та молоді як свідомих громадян своєї країни, формуванню соціальних та патріотичних цінностей сприяє специфіка навчально-виховної та організаційно-масової діяльності позашкільних закладів, залучення вихованців до соціально значущої діяльності, волонтерства, соціальних практик, створення умов для реалізації власного творчого і соціального потенціалу. Зокрема, цьому сприяють такі організаційні форми роботи, як-то клуби (військово-патріотичні, старшокласників, прес-клуби, євроклуби та інше), школи лідерів та об'єднання учнівського самоврядування, інші творчі об'єднання, а також численні соціальні акції, проекти, форуми тощо, зміст яких спрямований не лише на вирішення конкретних соціальних завдань, але також на підтримку дітей та молоді в їх соціальному становленні.

Інтеріоризації патріотичних цінностей, вихованню любові до Батьківщини, знання і поваги до її історії і культури, зокрема, значною мірою сприяють навчальні та організаційно-масові програми і проекти туристсько-краєзнавчого та інших напрямів позашкільної освіти. Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді є організатором Всеукраїнської краєзнавчої експедиції учнівської молоді “Моя Батьківщина – Україна”, Всеукраїнського конкурсу на кращу туристсько-краєзнавчу експедицію учнівської молоді “Мій рідний край”, Всеукраїнської історико-географічної експедиції учнівської молоді “Історія міст і сіл України”. З метою патріотичного виховання молоді Центром спільно з громадськими організаціями проводиться Всеукраїнська дитячо-юнацька військово-патріотична гра “Сокіл” (“Джура”). Творчі об'єднання військово-патріотичного напрямку створюють

умови для формування в дітей та учнівської молоді патріотичної свідомості, національної гідності, готовності до виконання громадянського обов'язку.

Можна наводити значну кількість прикладів діяльності позашкільних навчальних закладів щодо вирішення зазначених завдань. Зокрема, учні відділу туризму, краєзнавства та патріотичного виховання *Київського Палацу дітей та юнацтва* під час занять, походів, зборів та інших заходів ознайомлюються з історією свого краю і України, героїчними подіями, долучаються до патріотичних заходів. Наприклад, до 70-ї річниці визволення України від фашистських загарбників гуртківці взяли участь у навчально-тренувальному зборі-поході “Осінній марафон”. Вони пройшли місцями бойової слави на Київщині, оглянувши об'єкти лінії оборони, меморіали, спілкуючись з місцевими людьми, що пам'ятають події війни.

Як уже зазначалося, у складний для країни час діти та учнівська молодь не залишаються осторонь, долучаються до волонтерських акцій, допомагають у вирішенні нагальних проблем. Наприклад, за організації Рівненського Палацу дітей та молоді проходить безстрокова акція “Ми разом” – вихованці Палацу допомагають рятувати життя рівненських військових. Діти проводять майстер-класи, флешмоби, акції, щоб зібрати гроші, які використовують для придбання кровоспинних препаратів та інших необхідних ліків для військових свого міста.

“З вірою в серці” – таку назву має благодійна акція, організована педагогами, батьками та вихованцями Київського Палацу дітей та юнацтва для захисників нашої країни, їхніх дітей та родин, медичних працівників і волонтерів, які працюють в зоні АТО.

У лютневі дні 2015 року, коли по всій Україні були приспущені прапори в пам'ять про річницю загибелі героїв Майдану, Київський Палац дітей та юнацтва вшанував хвилиною мовчання загиблих патріотів, які віддали своє життя за розвиток та нову історію країни. З ініціативи активної молоді, працівників та за підтримки батьківської ради в Палаці організували акцію, яка була спрямована на вшанування Героїв Небесної Сотні.

Представлені приклади – це лише маленька частина з діяльності позашкільних навчальних закладів щодо патріотичного виховання дітей та молоді. В Україні діють понад півтори тисячі позашкільних навчальних закладів, кожен із яких робить свій внесок у вирішення актуальних соціально-педагогічних завдань, виховання ціннісних орієнтацій дітей та молоді.

Важливим чинником, що визначає становлення світогляду та системи ціннісних орієнтацій учнів позашкільних закладів, виступає *виховне середовище*, яке в широкому сенсі охоплює учнівський і педагогічний колективи, батьківську громадськість; зміст навчально-виховного процесу та організаційно-масові заходи; зв'язки і партнерські відносини закладу із організаціями та установами; матеріально організоване середовище, а також – культуру відносин, цінності, норми, традиції, які склалися в закладі. З такої позиції, незважаючи на спільні принципи і завдання діяльності, кожен позашкільний навчальний заклад є унікальним, адже має *власну історію, традиції, досягнення*.

Наприклад, за організації Кіровоградського обласного центру дитячої та юнацької творчості, починаючи з 1995 р., щорічно проводиться Всеукраїнський фестиваль дитячої та юнацької творчості, присвячений Всесвітньому Дню Землі. Фестиваль є дуже популярним, його учасники не лише представляють власні творчі здобутки, але мають можливість висловити думки з актуальних соціальних проблем (номінація “Громадська думка”), що сприяє становленню суб’єктної позиції особистості. Наприклад, девіз VIII Всеукраїнського фестивалю: “Крок за кроком – шлях до толерантності”, відповідно мета номінації “Громадська думка” – формування і розвиток у дітей та молоді якостей толерантної особистості в системі стосунків “Я” та “інші”, підтримка дитячого миротворчого руху в Україні та за її межами засобами дитячої творчості, сприяння встановленню толерантних стосунків у суспільстві. Тематика творів, есе старшокласників – учасників фестивалю різних років свідчить про становлення свідомої соціальної позиції учнів (“Права людини”, “Чи потрібен я Україні таким, яким я є сьогодні?”, “Не можна чекати милості від природи після того, що ми з нею зробили”, “Збережемо Землю для наших дітей”

“Дорослі, поважайте нас!”, “Що для мене означає мир?”, “Це страшне слово “війна”” тощо) [6].

Рівненський Палац дітей та молоді має власні традиції, які склалися протягом історії його розвитку. Однією з таких традицій є Благодійний марафон “З вірою в майбутнє”, який щорічно відбувається навесні і залучає всіх вихованців і педагогів закладу. Численні концерти, вистави, аукціони та шоу Марафону спрямовані на соціальну, матеріальну та морально-психологічну підтримку талановитих випускників Палацу дітей та молоді, яких визначають на засіданні оргкомітету Марафону. Разом із цим цей захід надає можливості популяризації творчих надбань дитини, її безконфліктному входженню в сучасні реалії. Окрім талановитих випускників, під час Марафону Палац вже традиційно підтримує дітей із фізичними вадами; онкохворих, ВІЛ-інфікованих та хворих на сухоти дітей міста. Благодійний марафон є своєрідним творчим звітом художніх колективів, профільних шкіл допрофесійної підготовки, творчих об’єднань, майстерень; проявом їхнього професійного зростання, сприяє самовдосконаленню особистості дорослих та дітей, вихованню громадянських якостей та небайдужості, розвиває міжнародні зв’язки та контакти, сприяє формуванню якостей людини європейського складу [3].

Зважаючи на актуальність проблеми, у межах дослідження лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України (2015) вивчалися соціальні та особистісні цінності вихованців позашкільних навчальних закладів (14–16 років), їхня соціальна позиція. Ми додали до розробленої та апробованої анкети запитання щодо розуміння учнями поняття “патріотизм”, а також запитали в учнів, чи вважають вони себе патріотами України. Після опрацювання частини анкет ми вже можемо говорити про певні тенденції. Зокрема, за результатами опитування можливо зробити висновки про те, що більша частина учнів вважають себе патріотами України (2/3); третя частина – “Швидше так, ніж ні”; жоден з опитаних не дав відповіді “Не вважаю”.

Аналіз відповідей на відкриті запитання анкети дав змогу визначити, який зміст вкладають підлітки та старшокласники у сутність поняття “патріотизм” (табл.).

**Приклади відповідей учнів позашкільних закладів
на запитання “Як ви розумієте значення поняття
“патріотизм”?” (14–16 років)**

Типи відповідей	Приклади відповідей	
	Хлопці	Дівчата
Любов до Батьківщини	“Любов до країни”, “любов до Батьківщини”	“Любов до України”, “любов до Батьківщини”
Любов до Батьківщини та ... (повага..., гордість...)	“Насамперед це любов до своєї батьківщини, гордість за свій народ та усвідомлення того, що особисто від тебе може залежати майбутнє твоєї країни”	“Патріотизм – це любов і відданість Вітчизні, повага до землі, на якій ти народився і живеш” “Почуття гордості за паролімпійців та олімпійських чемпіонів, які виходять за медаллю з блакитно-жовтим стягом в руках”
Готовність захищати	“Готовність захищати інтереси країни” “Відстоювати честь своєї Батьківщини” “Це поважати і захищати свою країну”	“Повага до історії, традицій, державних символів держави, сила і хоробрість для захисту незалежності” “Любов до країни, в якій народився, захист державних кордонів і незалежності”
Готовність чимось жертвувати	“Це коли за свою країну не шкода і життя”	“Людина-патріот любить свою Батьківщину, ладна багато чим пожертвувати заради неї”
Інші	“Допомога країні у важкий час” “Я вважаю, що патріотизм це не те, що виходити на вулицю і кричати всілякі патріотичні вимови, а ще щось робити для Батьківщини”	“Любов і служіння своєму народу” “Залишатися завжди зі своєю країною і робити все для її процвітання”

За результатами опитування підлітки, старшокласники предметом гордості за свою країну вважають: 1) “якості громадян моєї країни: мужність, патріотизм та інші”; 2) “мова мого народу” тощо. Найбільш важливим якостями громадянина України учні вважають такі: 1) “любов до Батьківщини, патріотизм”; 2) “готовність працювати для країни, служити Батьківщині, захищати її”; 3) “повага до історії рідного краю, традицій українського народу”; 4) “готовність відстоювати справедливість”.

Як уже зазначалося, наведені дані лише частково представляють результати дослідження, що триває, утім, уже свідчать про позитивні тенденції щодо патріотичних цінностей та соціальної позиції учнів позашкільних навчальних закладів.

Позашкільна освіта основана на історичних соціально-педагогічних традиціях та є одним із найважливіших інститутів соціалізації дитини, її інтелектуального, духовного та фізичного розвитку, становлення як громадянина і патріота своєї країни.

Література

1. Бех І. Д. Концепція виховання гуманістичних цінностей учнів / Бех І. Д., Ганнусенко Н. І., Чорна К. І. // Шкільний світ. – 2005. – № 45. – С. 4–11.
2. Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 672 с.
3. Від профільного навчання до профільної освіти. Стратегія локальних змін позашкільного навчального закладу нового типу (з досвіду роботи Палацу дітей та молоді м. Рівне) : [наук.-метод. посіб.] / за ред. Первушевської І. О. – Рівне: ПДМ, 2010. – 606 с.
4. Леонтьев Д. А. Методика изучения ценностных ориентации. – М., 1992. – 17 с.
5. Серый А. В. Ценностно-смысловая сфера личности : учеб. пособие / А. В. Серый, М. С. Яницкий. – Кемерово : Кемеровский государственный университет, 1999 – 92 с.
6. Фестивальный альманах / упоряд. І. Завражна. – Кіровоград : Імекс-ЛТД. – 2006. – 243 с.

Е. В. Литовченко

Роль внешкольных учебных заведений в формировании мировоззрения и ценностных ориентаций учащихся

Институт проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины (9 ул. Берлинского, Киев, Украина)

Материалы статьи представляют теоретические и практические аспекты проблемы формирования мировоззрения и ценностных ориентаций детей и молодежи во внешкольных учебных заведениях. Приведены конкретные примеры деятельности внешкольных учреждений Украины, цель которых состоит в решении наиболее актуальных воспитательных задач в сложных условиях развития страны.

Актуализирована роль внешкольного образования как института воспитания, современное содержание которого должно быть направлено на становление мировоззрения, воспитания патриотических чувств, гражданских качеств личности, любви к Родине.

Ключевые слова: *внешкольное образование, внешкольные учебные учреждения, ценностные ориентации, патриотическое воспитание.*

O. V. Lytovchenko

The Role of Out-of-School Educational Institutions in Formation of the Worldview and Values of Students

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

The article presents theoretical and practical aspects of the problem of formation of worldview and values of children and youth in out-of-school educational institutions. We consider the category of “value orientation” as an important component of world individual or group ideology that expresses the preferences and aspirations of the individual or group in relation to some generalized human values (welfare, health, knowledge, civil liberties, creativity, work etc.).

Specific examples of out-of-school activities in Ukraine are provided aimed at addressing the most pressing educational problems in the difficult for the country conditions.

The article underlines the role of out-of-school education as an institution of social education, whose contemporary content should be focused on expanding worldview, developing patriotism, civic qualities of personality, and love towards the motherland.

Keywords: *out-of-school education, out-of-school educational institutions, values, patriotic education.*

References

1. Bekh, I. D. (2005). *Conseptsia vykhovannia humanistychnykh tsinnosti uchniv* [Concept of humanistic values education of students]. Kyiv: Shkilnyi svit.
2. Meshcheriakov, B. G. & Zinchenko, V. P. (Eds.). (2007). *Bolshoi psikhologicheskii slovar* [Big psychological dictionary]. Saint Petersburg, Praim.
3. Pervushevska, I. A. (Ed.). (2010). *Vid profilnoho navchannia do profilnoi osvity. Stratehiia lokalnih zmin pozashkilnoho navchalnoho zakladu novoho typu* [From profile education to professional education. The strategy of local changes in school educational institutions of a new type]. Rivne: PDM.
4. Leontiev, D. A. (1992). *Metodika izucheniiia tsennostnykh orientatsyi* [The technique of studying value orientations]. Moscow.
5. Seryi, A. V. (1999). *Tsennostno-smyslovaia sfera lichnosti* [The value-semantic sphere of the person]. Kemerovo: Kemerovo State University.
6. Zavrzhna, I. (Ed.). (2006). *Festivalnyi almanakh* [Festival anthology]. Kirovohrad: Imex-Ltd.